

I den så kallade Lissabondeklarationen fastslogs att Europeiska unionen till år 2010 skulle göras till världens mest dynamiska och konkurrenskraftiga område, grundat på innovation och kunskap. Onekligen ett ambitiöst mål och ett mål som givit upphov till oräkneliga konferenser, deklamationer, utredningar och politiska utspel.

Mer konkret är målet att överta USAs roll som ledande kunskaps- och forskningsnation/-region. Men varför är USA och inte Europa ledande? Varför förlorade Europa det försprång det en gång hade? Ett helt avgörande skäl är att filantropin sedan början av 1900-talet är en del av det amerikanska samhällskontraktet.

Bill Gates och Warren Buffet har inte enbart åtagit sig att ge bort uppemot 95 % av sina förmögenheter bara för att de själva vill det – utan det finns också en stark förväntan från det amerikanska samhället på att de ska göra det. Amerika gjorde det möjligt för dem att bygga upp ofantliga förmögenheter, men om de vill gå till historien som riktigt stora medborgare räcker inte ett framgångsrikt förmögenhetsbyggande: om de inte också under sin livstid återför större delen av förmögenheten till samhället riskerar en skugga falla över familjens anseende.

Gates och Buffet är en del av en lång tradition. I slutet av 1800-talet publicerade den förmögne Andrew Carnegie *The Gospels of Wealth* som sedan dess har haft ett avgörande inflytande på donationer i USA. Budskapet var enkelt: de individer som lyckats bygga förmögenheter har en skyldighet att återföra dessa till samhället. Själv donerade Carnegie praktiskt taget hela sin förmögenhet. Ett annat exempel är oljemagnaten John D. Rockefeller som ägnade sina första 60 år åt att bli ofantligt rik och sina sista 30 åt att ge bort större delen av förmögenheten till goda ändamål.

Om istället den tidiga USA-kapitalismens frontfigurer som Rockefeller, Carnegie, Morgan och Mellon låtit sina ofantliga förmögenheter gå i arv så är risken stor att den amerikanska entreprenörskapitalism vi idag känner kvävts i sin linda och att kapitalism och marknadsekonomi förlorat sin politiska legitimitet.

Till detta kommer att donationerna i allt väsentligt går till verksamheter som långsiktigt är avgörande för ett samhälles vitalitet och utveckling men som ofta inte kan blomstra på marknadens tuffa och alltför kortsiktiga villkor: universitet, forskning, kultur, konst osv. I USA uppgår de totala donationerna till mer än 2 procent av BNP och drygt 1/3 av detta går till forskning och utbildning. I pengar handlar det om en summa i nivå med Sveriges BNP – ca 2 500 miljarder kronor – som årligen doneras och 75 procent härrör från donationer av privatpersoner.

Med andra ord: USA är världens ledande kunskaps- och forskningsnation därför att rika privatpersoner donerar stora delar av sina förmögenheter till just detta. Donationerna är decentraliserade, universitets- och högskolesystemet är ett myller av 3500 skolor som konkurrerar om studenter, professorer, forskningsmedel, donationer och anseende. Det är heller inte staten som ger t ex Harvard universitetsstatus utan det är ett toppuniversitet därför att det presterar i toppklass.

I Europa och Sverige används en helt annan modell där universiteten är statliga myndigheter, universitetsstatus ges av staten och huvuddelen av finansieringen kommer från skattemedel. Denna byråkratiska modell har inte – särskilt när konkurrens från privata universitet saknas – den dynamiska potential som finns i den amerikanska modellen. Så länge man inte erkänner detta blir Lissabondeklarationen tomt prat.

Samtidigt ifrågasätts ofta altruism och filantropi i universitetsvärlden. Den svenska folkhemsmodellen har byggt på skattefinansierade system där filantropin allt mer kom att betraktas som allmosor från de rikas bord vars effektivitet och motiv kunde ifrågasättas. Donationens inriktning ansåg inte styras av samhällsintresset – bättre då att beskatta förmögenheter och låta den ”goda” staten sköta fördelningen. Demokratin krävde att forskningens mål och finansiering utformas i politiskt sammansatta organ. Men också myndigheter och politiker har betydande möjligheter att styra över forskningens inriktning. Under de senaste decennierna kan vi tydligt se hur prioriteringarna styrs mer av en politisk agenda; allt från energi och miljö till senare års genusforskning. Det är viktigt att inse att *all* finansiering har en styrande effekt. Just därför är balansen mellan privat och offentlig finansiering viktig för att främja mångfald och konkurrens även på forsknings- och utbildningsområdet.

I Sverige finns lyckligtvis en stor potential för förändring. De senaste 25 åren har inneburit en exempellös uppbyggnad av stora privata förmögenheter. Bara Ingvar Kamprad torde ha en förmögenhet som med god marginal överstiger 10 % av Sveriges BNP. De stora förmögenheter som byggts upp har också i hög grad lagligt kunnat undgå beskattning, så argumentet att ”vi betalar ju så mycket skatt” är knappast hållbart. Till detta kommer ett färskt utslag i regeringsrätten som gör att utdelningar på privatägda börsaktier kan ges bort utan beskattning. I själva verket är det ju så att amerikanska kapitalister som Gates och Rockefeller betalar betydligt mer till samhället än sina svenska och europeiska motsvarigheter. Summan av den lagstads- och ”frivilliga” skatten i form av donationer hamnar ju på 90–95 % av förmögenheten, medan Europas högskattestater i det tysta hela tiden beviljar de allra rikaste olika lagliga kryphål för att i många fall undgå skatt helt och hållet.

Om de allra rikaste svenska privatpersonerna gick före skulle det innebära att de återknöt till en tidigare tradition i Sverige. De förmögenheter som byggdes upp under 1800-talets industrialisering var många gånger avgörande för framväxten av universitet och högskolor, liksom för forskningens finansiering. Den privata finansiering som finns idag, där Wallenbergstiftelserna står för en mycket stor del, härrör i allt väsentligt från stiftelsebildningar under tidigt 1900-tal. Den stora betydelse som denna finansiering har i dagens system ger en aning om vilken avgörande betydelse nya finansiärer skulle kunna få.

En återgång till den tidigare modellen förutsätter dock att:

- ”samhällskontraktet” förändras och att filantropen belönas med social prestige samtidigt som det sätts moralisk press på förmögna personer att donera,
- politiken utformar stabila och förutsägbara spelregler för såväl gamla som nya donationer – sedan 1930-talet har socialdemokratiska regeringar hotat med inskränkningar i stiftelsernas skatteprivilegium (senast i en stiftelseutredning 1995),
- skattelagstiftningen stimulerar entreprenörskap, privat förmögenhetsbildning och donationer eftersom detta bidrar till mångfald, konkurrens och tillför resurser på olika områden som är till gagn för samhället i stort.

Amerikanernas försteg är just resultatet av kombinationen pluralism och stora resurser. Varför satsar exempelvis inte någon på att bygga upp ett universitet motsvarande Johns Hopkins, Duke eller Stanford i Sverige, helt utanför det ordinarie systemet med avgifter och generösa stipendiemöjligheter?

Pontus Braunerhjelm, professor i internationell ekonomi vid KTH och en av författarna till boken *Sista fracken inga fickor har. Filantropi och ekonomisk tillväxt* (SNS Förlag, 2004)

Magnus Henrekson, vd för Institutet för Näringslivsforskning och professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm, och en av författarna till boken *Akademiskt entreprenörskap. Universitet och näringsliv i samverkan* (SNS Förlag, 2000).